

BUĆAN RADMILA, GAVRILOVIĆ SVETLANA, PILIĆ ALEKSANDAR i
RADOVIĆ MIRJANA, Ekonomski fakultet, Beograd

ZAKON KONCENTRACIJE I CENTRALIZACIJE KAPITALA U MARKSOVOM OPUSU, MARKSISTIČKOJ TEORIJ I SAVREMENOSTI

Jedna od najinteresantnijih i najkompleksnijih oblasti u kapitalističkom mehanizmu robne proizvodnje jeste koncentracija i centralizacija kapitala. Ona postaje predmet izučavanja, naročito u XX veku, mada je, kao zakon otkrivena već u bogatom Marksovom delu. Njegov, u mnogome obistinjeni, pravi stvaralački i vizionarski duh sagledao je realnost kapitalističkog sveta — svestrani tehnički progres, koji uništava »poslednja прибежишта prekobrojnih, i time i dotadašnji ventil sigurnosti čitavog društvenog sistema, s jedne strane, i elemente stvaranja novog društva i momente koji će prevrnuti staro društvo, s druge strane...«¹ A tehnički progres ima za bazu sve bržu i intenzivniju akumulaciju kapitala, i, s njom u vezi, obuhvatniju koncentraciju i centralizaciju kapitala. One svojom masovnom koncentracijom znače uštedu sredstava za proizvodnju i pretvaranje procesa proizvodnje u široku primenu nauke, postajući *conditio sine qua non* kapitalističke reprodukcije. Bogatstvo koje je u rukama privatnih posjednika funkcioniše kao kapital, sve se više nagomilava, što implicira uvećavanje celokupnog društvenog kapitala. Vrší se koncentracija već postojećeg kapitala, nestaju njihove individualnosti srazmerno snazi konkurentske borbe. Napredak akumulacije umnožava pojedinačne kapitale koje treba povećati i umnožiti, i istovremeno postavlja sve veće zahteve pred poduhvate čija je realizacija nemoguća bez prethodne centralizacije kapitala. »Za razliku od koncentracije, koja je samo drugi izraz za reprodukciju u proširenom razmeru, centralizacija može nastupiti prostom promenom u raspodeli već postojećih kapitala, prostom promenom kvantitativnog grupisanja sastavnih delova društvenog kapitala. U

¹ K. Marks, »Kapital«, str. 443.

nekoj poslovnoj grani centralizacija bi došla do svoje krajnje granice kada bi se svi u njoj plasirani kapitali slili u jedan pojedinačni kapital«. ² To predstavlja mogućnost za uvećanje industrijskih postrojenja i širu organizaciju masovnog rada.

Marks ističe značaj centralizacije za razvoj železnica koje su u njegovo vreme bile najveći domet tehnike, i kaže da bi on neosporno bio daleko sporiji da se moralo čekati na osposobljavanje pojedinačnih kapitala za tu svrhu. Međutim, centralizacija je to rešila u tren oka, omogućavajući prevrate u tehničkom sastavu kapitala. Ali, s tim u vezi, ne treba gubiti iz vida da je pod ostalim neizmenjenim uslovima rastuća koncentracija društvenih sredstava za proizvodnju u rukama individualnih kapitalista limitirana stopom rasta društvenog bogatstva, a i to da je ovo podeljeno na niz kapitalista koji stoje na konkurentskim pozicijama. Ovde se uočava ono što je Marks uporno *isticao*, a što se u modernoj kibernetici naziva *povratnom spregom* — integracija i dezintegracija ukupnog društvenog kapitala, posmatrana kroz prizmu koncentracije. »Mnogi manji kapitali pretvaraju se u manji broj krupnih i pri tom gube svoju individualnost.³ Rezultat je tog procesa ogromna snaga koja postaje snažna poluga kapitalističke akumulacije. Tu treba istaći *ulogu konkurencije i kredita*. Njihovo mesto *determiniše* stepen koncentracije kapitala. Ukoliko kredit posreduje, ubrzava i pojačava koncentraciju kapitala u jednoj ruci, on doprinosi skraćanju radnog perioda, a time i vremena obrta. U uslovima zahuktale konkurencije to je dragocen poen u oslobađanju date kapital-vrednosti za neki novi proces rada, ili oplodavanje vrednosti. U kapitalističkoj privredi to predpostavlja snaženje kreditnog sistema koji je koncentrisan u »tobožnjim nacionalnim bankama, kod velikih novčanih zajmodavaca i lihvara oko njih, koji daje ovoj parazitskoj klasi basnoslovnu moć ne samo da periodično dosetkuje industrijske kapitaliste, nego i da na najopasniji način zahvati i stvarnu proizvodnju, a da ova banda ne zna ništa o proizvodnji i nema veze s njom...«⁴

Ipak, kreditni sistem ima dvostrani karakter: pored toga što fantastično razrađuje sisteme pljačke neposrednih proizvođača od strane sve manjeg broja snažnih beskrupuloznih finansijskih magnata, on, s druge strane, ubrzava razvoj proizvodnih snaga i uspostavljanje svetskog tržišta, što predstavlja most ka novom i humanijem načinu proizvodnje.

Uporedo s kreditnim sistemom razvijaju se i *akcionarska društva*. To omogućuje industrijskim kapitalistima da uvećaju opseg svog delovanja bez centralizacije putem nasilnih aneksija, i polazna je osnova za nove vidove organizacije. Sve se to dešava simultano sa uništavanjem sitnih kapitalista od strane krupnih. Rad se rastavlja od vlasnika kapitala; kroz koncentraciju i centralizaciju

² K. Marks, »Kapital«, str. 555.

³ Isto, str. 554.

⁴ K. Marks, »Kapital«, str. 1 597.

kapitala vrši se dekapitalizacija dosadašnjih eksproprijatora koji nisu imali snage da kao takvi opstanu.

Imperativ kapitalizma — ubrzana i uvećana akumulacija, *praćen je padanjem* profitne stope. Veza između ovih važnih ekonomskih kategorija vrlo je očigledna. Akumulacija ubrzava pad profitne stope ukoliko je postignuta veća koncentracija, a time i viši organski sastav kapitala i, obratno: niska profitna stopa ubrzava procese koncentracije i centralizacije kapitala eksproprijacijom sitnih kapitalista. (Jer, ne sme se gubiti iz vida da u nekim oblastima koncentracija kapitala rezultira pojavom ekstraprofita — ali to je okolnost koja iščezava čim se prosečno primenjuju mase kapitala jednake veličine).

Proces koncentracije i centralizacije kapitala naporedo teče u industrijskoj i trgovinskoj sferi. Štaviše, hronološki gledano, on se javlja prvo u trgovini. Ukoliko bi svaki trgovac poslovao samo sopstvenim kapitalom, koji bi mogao da obrne samostalnim radom, trgovački kapital bi bio dezintegrisan. To znači, u istoj meri u kojoj bi se u oblasti proizvodnje kapital centralizovao, decentralizovao bi se u prometnoj oblasti. Uvećali bi se čisto trgovinski poslovi industrijskog kapitaliste i njegovi čisto trgovinski troškovi.«⁵

Koncentracija kapitala ima za pretpostavku i rezultat koncentraciju radne snage. Priroda krupne industrije uslovljava menjanje radnog procesa i preti da radnu snagu učini suvišnom. Tome doprinosi i sve jači razvoj saobraćaja i stvaranje svetskog tržišta, koje povećava fluktuaciju radne snage, ali istovremeno i njenu koncentraciju u pojedinim zonama, zavisno od značaja njihove lokacije, koja je, opet, u vezi sa stepenom razvoja transportnih sredstava. Smanjuju se prostorna rastojanja i postaju sve manje determinišući faktor.

Koncentracija rada i sredstava u kapitalističkim uslovima rađa svoju sopstvenu negaciju. S tim u vezi Marks vizionarski ističe: »Monopol kapitala postaje okov za način proizvodnje koji je pod njim procvetao. Centralizacija sredstava za proizvodnju i podružljavanje rada dostižu tačku na kojoj više ne mogu podnositi svoju kapitalističku ljusku. Ona se razbija. Individualna i rasparčana sredstva za proizvodnju postaju društveno koncentrisana. Razvija se kooperativni oblik procesa rada u sve većem razmeru, sve sna tehnička primena nauke, planska eksploatacija zemlje, obuhvatanje svih naroda u mrežu svetskog tržišta...«⁶

U epohi klasičnog imperijalizma izvoz kapitala je bio uglavnom usmeren ka kolonijama i polukolonijama, iz čega je proizašla specifična svetska podela rada koja je »treći svet« učinila sirovinskim snabdevačem metropola. Zatim se kapital počeo sve više kretati ka zemljama koje nisu imale taj status, da bi posle drugog svetskog

⁵ K. Marks, »Kapital«, str. 1 381.

⁶ K. Marks, »Kapital«, str. 446.

rata taj proces dostigao široke razmere na putu međunarodne centralizacije i koncentracije kapitala.

Sama međunarodna konkurencija tu dobija sve značajnije mesto. Velike korporacije koje na nacionalnom tržištu ostvaruju ogromne ekstraprofite ne mogu da ih plasiraju u sopstvenoj zemlji, a da ne poremete monopoliziranu strukturu tržišta pa se orijentišu na međunarodnu ekspanziju. Motivi za to su: prestiž nad ostalim nacionalnim konkurentima, osvajanje novih pozicija na međunarodnom planu, pokušaj apsorbovanja stranih konkurenata ili sticanje nadmoći nad njima. Preduslovi za to su postojanje privrednih giganta, intervencija države, fuzionisanje privrednih preduzeća i sl. »Koncentracija se sve više nameće kao glavni kriterijum za određivanje stepena ekonomske organizovanosti, odnosa snaga među kapitalističkim privredama, nivoa konkurentskog potencijala i položaja svake zemlje u svetskoj privredi.«⁷

Koncentracija i centralizacija kapitala dobijaju nove oblike i sadržaje. One su nekada imale horizontalan karakter (u okviru grana), i vertikalni (na bazi tehnološkog procesa), a danas ih karakteriše rastuća diversifikacija. Ona znači fuzionisanje u grane proizvodnje koje nemaju nikakve veze sa proizvodnjom korporacije kao inicijatorom procesa. Znači, cilj tu više nije smanjivanje troškova po jedinici proizvoda, već uvođenje novih proizvoda, proširivanje asortimana, novih programa proizvodnje i sl., i to radi smanjivanja rizika koji donose nizlazne faze kapitalističke proizvodnje, i osiguranja stabilnije ekspanzije. Uzrok je i smanjivanje tražnje za proizvodima korporacija koje nameće zahtev za ekspanziju nove, perspektivne grane. To su propulzivne grane, one koje su vezane za razvoj nauke, kao i one koje su bitne za militarizaciju privrede. Vezane su za nova stremljenja u probijanju granica postojećih znanja, patenata, postojećih kvalifikacija i dr., i neosporno su jedan od načina angažovanja viškova akumulacije.

Koncentracija se obavlja i posredstvom personalne unije, bilo među firmama koje su u direktnoj međusobnoj konkurenciji, ili posredstvom banaka (u slučaju velikih korporacija). Banke prenose svoje interese u industriji na sve veći broj holding-društava, sa kojima su, a preko njih i sa proizvodnjom, u personalnoj uniji, što strahovito pojačava centralizaciju, ali i podružtvljavanje u uslovima kapitalizma, jer se odlučivanje sve više odvaja od svojine. U nekim kapitalističkim zemljama korporacije sve više prerastaju u jedan »proizvodno-finansijski kompleks« koji je u širokoj sprezi sa državom. Ona u mnogim slučajevima postaje inicijator koncentracije, što iz želje da likvidira zaostalu strukturu svoje privrede, da bi ojačala konkurentnost na međunarodnom planu, što iz nastojanja da se zaštiti od uticaja stranog kapitala.

⁷ »Promene u suvremenom razvijenom kapitalizmu«, Beograd, 1973, str. 578.

Koncentracija i centralizacija kapitala u savremenim kapitalističkim zemljama u bliskoj su vezi sa mnoštvom promena karakterističnim za današnji kapitalizam. Oni su determinisani strahovitim porastom proizvodnih snaga, bujanjem tehničkog progressa, osvajanjima novih proizvodnih procesa, ali i rastućom kontrolom reprodukcije društvenog kapitala i raspodele profita.

U uslovima tehničke revolucije, s porastom koncentracije i centralizacije, intenzivno se menjaju raspored i značenje faktora proizvodnog procesa. Kompleksna scientizacija proizvodnje sve više eliminiše težak fizički rad i sve više afirmiše stvaralački, visoko inventivni rad visokih stručnjaka. To oslobađanje rada je ogroman korak napred, pretvaranje želje o ukidanju rada u realnost, u cilju kompleksnog razvitka ljudske snage. Umesto robovanja životinjskim funkcijama koje čoveku nameće klasno društvo, čiji je jedini motiv održanje egzistencije, u savremenom kapitalizmu on, oslobođen, neumitno kreće ka udruženom radu i organizovanom znanju.

Ono što je u svoje vreme Marks davao kao zakon, sada postaje reljefno obrađeno kod mnogih teoretičara, posebno Kejnza, Šumpetera i Galbrajta, iz različitih aspekata i heterogenih stanovišta.

Koncentracija i centralizacija danas se obavljaju na samom vrhu piramide kapitalističke privrede. Centri u kojima se odlučuje sve se više sakupljaju u najrazvijenijim zemljama. Protivurečnosti kapitalizma rastu. Evolucija kapitalističkog sveta prolazi kroz fazu u kojoj, uprkos velikoj koncentraciji vlasti u rukama države, antagonizmi preživelog sistema postaju sve veći; njegovi ekonomski i društveni mehanizmi sve češće su nemoćni. Koristeći se time radnička klasa vrši stalni pritisak radi ukidanja privilegija buržoazije, bori se za ubrzano podružljavanje ekonomskih funkcija, za ovladavanje državnom vlašću, i najrazličitijim putevima ulazi u eru socijalizma. U tom stremljenju ona, saglasno marksističkoj misli, mora kompleksno sagledavati ekonomske zakonitosti, evolutivno ih posmatrati, ali i revolucionarno, eliminisati što više negativnog, osloboditi progresivne tekovine i usmeriti ih ka dobrobiti celog čovečanstva.

Marks je prvi ozbiljni naučnik koji je objasnio kako na osnovu konkurencije dolazi do procesa koncentracije i centralizacije proizvodnje i kapitala i dalje do zamene konkurencije monopolom, uz zadržavanje konkurentne borbe. Još u mlađim godinama Marks je pisao da »monopol rađa konkurenciju, konkurencija rađa monopol. Monopolisti prave konkurenciju jedan drugome, konkurenti postaju monopolisti«. ⁸ On je iznosio ovakve stavove u vreme kada su ekonomisti duboko verovali u slobodnu konkurenciju, što je već napred pomenuto, kao stanje koje odgovara prirodnom poretku stvari, sa nesagledivo korisnim i delotvornim podsticajima. Ovu veru, buržoaska ekonomija je sačuvala sve do velike krize 1929—33. Za razliku od nje, Marks ubrzo svojim razmatranjima o monopolu i konkurenciji dodaje istorijsku dimenziju i otkriva zakon koncentracije i centrali-

⁸ »Beda filozofije«, str. 136.

zacije proizvodnje i kapitala u kapitalističkoj privredi, koji dovodi do stvaranja ne samo krupnih preduzeća nego i monopola, koji se ne smeju i ne mogu nikad zanemariti u analizi.

Kada se radi o savremenim kapitalističkim monopolima, mora se obratiti pažnja na činjenicu da oni predstavljaju dvojstvo — da su oni, »po pravilu, velika krupna preduzeća, ali koja istovremeno nameću tržištu svoje uslove razmene. Najimpresivniji rezultati postignuti su u granama velikih *tehničkih sistema*, u kojima su specijalizovane proizvodne jedinice toliko međusobno zavisne, da gube klasičnu tržišnu samostalnost. U okviru ovih sistema, polazeći od dugoročnih interesa, stvaraju se zajednički program i zajednička razvojna politika, čije se striktno ispunjavanje zahteva od sastavnih delova datog sistema. Nasuprot ovim pozitivnim elementima, upravo zato što su monopoli velika kapitalistička preduzeća, ona donose niz negativnih posledica.

Ovu dinamičku i najvažniju posledicu sagledao je još Lenjin: »Monopol neizbežno rađa tendenciju ka truljenju i zastoju. Ukoliko dolazi, makar i povremeno, do monopolskih cena, utoliko iščezavaju, do izvesnog stepena, stimulansi za tehnički a, prema tome, i za svaki drugi progres, za kretanje u napred.«⁹

I pored toga što su se izmenili organizacioni oblici u kojima se pojavljuju monopolska udruženja, danas u poređenju sa Marksovim i Lenjinovim vremenom i njihovim postavkama, suština imperijalizma nije se izmenila, nisu iščezle protivurečnosti o kojima su pisali Marks i Lenjin, nego su se povećale i razvijaju se onim putem koji su prevideli i naučno obrazložili. Nadmoćno i suvereno i dalje vlada Marksov »*Kapital*« u ovom području, kao i Lenjinova analiza najvišeg stadijuma kapitalizma, njegov metod koji počiva na temeljima Marksova metoda analize i čitava njegova teorija sa savremenog kapitalizma-imperijalizma koji predstavljaju bogatu bištinu marksizma.

U naporima da potpuno jasno shvatimo i analiziramo savremeni kapitalizam, u njegovom monopolskom stadijumu, analizu ni u kom slučaju ne možemo apstrahovati od monopola, kao što smo istakli, niti ih uvesti kao granični faktor. Oni upravo moraju egzistirati u centru analize, jer tipičnu ekonomsku jedinicu danas ne predstavlja mala poduzetnička firma već krupno preduzeće — monopol. U izučavanju monopolskog-savremenog kapitalizma i zakonitosti koje u njemu vladaju P. A. Baran i P. M. Svizi, kao i Galbrajt, grade svoj model na primeru SAD, upravo onako kako se i Marks u izučavanju konkurentskog kapitalizma koristio tada najrazvijenijom zemljom — Engleskom. Oni tako postupaju verujući u Marksovu rečenicu: »De te tabula narratur«, smatrajući da će i druge kapitalističke zemlje »drugog reda«¹⁰ slediti američki primer.

⁹ »Izabrana dela«, Lenjin, tom I, knj. II, str. 412.

¹⁰ P. Baran i P. Sweezy, »Monopolni kapital«, str. 43.

U samom središtu analitičkog napora nalazi se gigantska korporacija koja prerasta u multinacionalnu kompaniju i postaje instrument prelaska nacionalne u svetsku ekonomiju. Bezbroj diskusija »za« i »protiv« monopola. »Za« monopol — kao racionalni alokator faktora proizvodnje na svetskom planu, »protiv« monopol — kao instrument podele na razvijeni centar i nerazvijenu periferiju.

Ogromna količina invalidski nepomičnog kapitala, planiranje svakog poteza, bez imalo rizika, zagarantovano programirana potražnja — ali upravo iz toga proizilazi problem realizacije viška, tj. problem nedovoljne efektivne tražnje, tj. potražnje koju monopol mora stvoriti da bi opstao, u čemu je esencija savremenog sistema.

Ove tri nabrojane činjenice predstavljaju okosnicu analize savremenih ekonomista kako P. Barana i P. Svizija, tako i Galbrajta, a i ostalih ekonomista. Polazeći od tržišta kao imanentne kategorije robne proizvodnje, pa i savremenog kapitalizma, tržišta kao mesta na kome se manifestuju svi zakoni, procesi i tendencije date društveno ekonomske formacije, Svizi i Baran daju osnovne i najbitnije karakteristike monopolskog tržišta:

a) zabrana konkurencije cenama (ona je veoma bitna jer na tržištu ne postoje čisti monopoli već oligopoli),

b) neprekidni naponi za smanjivanje troškova proizvodnje,

v) u ovom obliku konkurencije i dalje živi i odvija se u neprekidnom ratu reklama, tj. stvaranje željenih i »proizvodnjom« programiranih potrošača).¹¹

Govoreći o monopolnom kapitalizmu, kao o »industrijskom sistemu«, kako ga naziva Galbrajt, on daje tri obeležja monopolskog tržišta:

1) Tržište se jednostavno može zaobići,

2) mogu ga kontrolisati prodavci ili kupci,

3) njegovo delovanje može se suspendovati na ograničeno ili neograničeno vreme, i to dogovorom onih koji prodaju ili kupuju.

Opšta karakteristika do koje se može doći posmatrajući ova obeležja jeste: UMEŠTO TRŽIŠTA I SUVERENITETA POTROŠAČA IMAMO DIRIGOVANO TRŽIŠTE I SUVERENITET PROIZVOĐAČA.

Analizirajući koncepcije Svizija i Barana moguće je izvesti pogrešan zaključak — da je monopolni kapitalizam racionalni ekonomski sistem. Međutim, tek kada bi se sklonost ka smanjivanju troškova mogla odvojiti od monopolskih cena i kada bi se plodovi ove sve veće produktivnosti mogli upotrebiti u korist celoga društva, tek tada bi se monopolni kapitalizam mogao smatrati racionalnim društvom. Ali upravo su ove dve tendencije neraskidivo povezane i

¹¹ »Reklama — aparat uveravanja i nukanja« — Galbraith, »Nova industrijska država«, str. 373.

postaju osnovni motiv privređivanja. »Ako privremeno izjednačimo agregatne profite sa društveno-ekonomskim viškom, može se postaviti kao zakon monopolskog kapitalizma da višak ima tendenciju rasta i apsolutno i relativno sa razvitkom sistema«. ¹² Upravo iz ovoga rezultira zakon o porastu ekonomskog viška ¹³ u monopolskom kapitalizmu, za razliku od Marksova zakona o padanju profitne stope u konkurentskom sistemu. Ponovo se dolazi do problema realizacije. Došavši do zaključka (Baran i Svizi) da su mogućnosti većeg povećavanja lične potrošnje nemogući oni ispituju investicije, ali i tu dolaze do opšteg zaključka da ovi oblici sve većeg viška ne mogu rešiti problem, te stoga, višak koji se ne može utrošiti neće se ni proizvoditi pa je otuda stagnacija normalno stanje savremenog kapitalizma.

Upravo tako savremeni kapitalizam stvara sam svoje protivurečnosti. »Prepušten sam sebi, tj. ako nema suprotnih snaga koje nisu deo sistema, monopolni kapitalizam tonuo bi sve dublje i dublje u močvaru hronične depresije«. ¹⁴ Ali te suprotne snage postoje. To su: troškovi prodaje i državni i vojni rashodi. Troškovi prodaje, naponi prodaje, i još bezbroj sinonima za reklamu stvaraju od potrošača »bednu kreaturu« (Galbrajt) i suverenitet proizvođača. Zatim, državni rashodi limitirani kolektivnim interesima kapitalističke oligarhije i vojni rashodi koji neograničeno rastu jer... »onda je došao rat, a sa njim i spas«, stvaraju od tradicionalnog kapitalizma novi oblik u kome je imperijalizam njegova neodvojiva osobina.

Monopol-zrela korporacija u znatnoj meri je ispružena ruka države, a država je u ulozi običnog instrumenta sistema. Monopoli zajedno sa državama sada se javljaju kao subjekti na svetskoj pozornici. A upravo su se ove bitne promene zbile »zbog neviđene ekspanzije tehnike i tehnologije koja je likvidirala svemoć privatnog vlasnika. U prvi plan izbila je tehnostuktura, tj. asocijacije ljudi raznog tehničkog znanja, iskustva i drugih talenata kojima pripada moć«. ¹⁵

Znači, monopol kao glavni, neprikosnoveni subjekt u savremenom kapitalizmu, viđen Galbrajtvim očima jeste niz koncentričnih kružnica u kojima »leže« skupovi učesnika sa različitim motivima delovanja.

- prvi krug — obični deoničari
- drugi krug — radnici u proizvodnji
- treći krug — tehničari, inženjeri, funkcioneri prodaje, naučnici
- treći krug — nadglednici

¹² P. Baran i P. Sweezy »Monopolni kapital«, str. 73—74.

¹³ Ekonomski višak — razlika između onoga što društvo proizvodi i troškova te proizvodnje (po Baranu i Šviziju), predgovor.

¹⁴ Sweezy i Baran »Monopolni kapital«, str. 104.

¹⁵ Galbraith »Nova industrijska država«, str. 48.

četvrti krug — tehničari, inženjeri, funkcioneri prodaje, naučnici

peti krug — najviši funkcioneri.

Treba ustanoviti da veza sa korporacijom polazeći od periferije ka centru sve više raste, tako da u poslednjem, petom, krugu dostiže maksimum.

To je takvo društvo u kome se skladno povezuju motivi i ciljevi društvene zajednice, korporacije, tehnostrukture i pojedinaca, društvo u kome je, umesto štednje, za najveću vrlinu proglašeno obrazovanje, a umesto kapitala glavnu ulogu igra »KVALIFIKOVANI TALENAT«.

Postoji TREND ka formiranju, po Galbrajtovim rečima, »nove humane estetske i intelektualne naravi«,¹⁶ kao i proces »socijalizacije« korporacije i paralelni zaključci P. Barana i P. Svizija, kao i Galbrajta o konvergenciji sistema, jer drama našeg vremena je »svetska revolucija« . . .

Savremeni kapitalizam, posmatran u totalitetu, uz realnu analizu svih tekućih pojava dovešće nas do pravog snimka stvarnosti.

Rasmatrajući celinu kompleksnog problema obuhvaćenog temom »Zakon koncentracije i centralizacije kapitala u Marksovom opusu, marksističkoj teoriji i savremenosti«, može se reći da se zapravo radi o praćenju Marksova otkrića o putevima razvoja kapitalističkog društva i kapitalističke robne proizvodnje u nastanku, razvoju, kao i o putevima prevladavanja pojava koje čine sastavni deo teorije, odnosno stvarnog kretanja.

Uparedo sa praćenjem Marksove teorije i njenog tumačenja u delima kasnijih marksista, sve do savremenosti, analiza mora nužno da se zadrži *na osobenostima Marksova i marksističkog metoda* analize — na marksističkoj dijalektici. Zahvaljujući svom metodu, Marks je uspeo da odredi puteve razvoja kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema i puteve razvoja protivrečnosti toga društva, koje je bilo tek u prvoj fazi svoga razvoja — u periodu liberalnog kapitalizma. Analizirajući tada najrazvijeniju kapitalističku robnu proizvodnju u Engleskoj i uzimajući je za model svoje analize i sinteze, Marks još u I tomu »Kapitala« (a i rukopisima koji su mu prethodili, npr., onima iz perioda 1861—1863) otkriva *dinamički zakon* kapitalističkog razvoja — zakon koncentracije i *centralizacije kapitala*, tako tesno povezan (i oslonjen) sa takođe dinamičkim zakonom — *opštim zakonom akumulacije kapitala*. Na osnovu tih otkrića savremeni teoretičari, najkrupnija imena među savremenim teoretičarima u nemarksističkoj ekonomskoj misli uvršćuju Marksa u teoretičare privrednog razvoja među kojima se njegova figura posebno izdvaja, kao ona koja spada u utemeljivače toga razvoja. Marksov metod koji znači praćenje jedne pojave kroz njenu genezu, u nastanku, razvoju i prevazilaženju, polazeći od apstraktnog ka

¹⁶ Galbraith, »Nova industrijska država« str. 374.

konkretnom i prelazeći ponovo put ka apstraktnom, otkriva zakon onda kada u praksi nema koncentracije i centralizacije. Tek pred kraj Engelsova života javlja se prvi hemijski trust u Velikoj Britaniji i, kao što je dobro poznato, Engels je žurio da stigne da do kraja svog života nove fenomene istraži, opiše i unese u Marksov opus magnum »Kapital«. Engels piše dodatke »Kapitalu«, posebno piše, kao što smo rekli, deo O b e r z i, njegovo uopštavanje jeste novo, ali je na liniji Marksovih otkrića, kao što su i sva kasnija koja mogu da izdrže proveru prakse, tog osnovnog kriterija istine. Marksov metod omogućuje poznavanje suštine kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema. Marks u III tomu »Kapitala« (pošto je već u I-om prikazao suštinu zakona koncentracije i centralizacije kapitala) govori konkretno o zakonu, povezujući ga sa hiperakumulacijom, sa povišenjem organskog sastava kapitala, sa tendencijskim padom profitne stope i dolazi do daljih zaključaka o kretanju kapitalističke robne proizvodnje i kapitalizma, kao društveno-ekonomskog sistema. Dinamika zakona tek u III tomu dolazi do izražaja.¹⁷ Marks ističe ulogu konkurencije u svim procesima koje tako reljefno podvlači ističući istorijsku ulogu kapitalističkog sistema — da stalno razvija i unapređuje proizvodne snage, ali i sve teškoće i protivrečnosti koje proističu iz samog sistema i koje koče ostvarenje te uloge. Ovu tačku, vrlo bitan zaključak Marksova razmatranja zakona koncentracije i centralizacije u ukupnom njegovom bogatstvu i kompleksnosti, do danas mnogi teoretičari i pravci nisu razumeli. Revizionisti su govorili da proces razvoja kapitalizma ide onim putem koji znači ukidanje konkurencije i stvaranje jednog jedinog monopola (»generalni kartel«, »generalni trust« itd — Bernštajn, Hilferding i dr.). Drugi su opet shvatali, ali opet donekle, ovaj deo Marksove analize, i njihovi su zaključci adekvatni sve dotle dok se oslanjaju na Marksa i, kasnije, na Lenjinovu razradu ovih fenomena u stadiju imperijalizma, pa ipak njihova analiza ne može izdržati kritiku ozbiljne i objektivne naučne misli. Ne uviđajući suštinu i onaj deo Marksova razmatranja u kome on ističe istorijsku ulogu kapitalističkog načina proizvodnje da stalno razvija proizvodne snage, dogmatičari, kao jedna od najopasnijih devijacija u tokovima razvoja marksizma, osiromašuju tumačenje Marksova zakona koncentracije i centralizacije kapitala i prikazuju čitavu savremenu fazu razvoja kapitalističkog društva i savremenog društva u celini crno-belom tehnikom, kroz odnos isključivosti. Obično se govori, kada je reč o ovome pravcu, da su u pitanju dogme i ponavljanje pukih dogmi, Marksovog slova i reči. Po našem mišljenju, reč je o daleko većim zabludama, jer Marksovo učenje nije ni kao polazna osnova uzeto u celini, nego u nepotpunom i okrnjenom obliku. Zbog svega toga nije mogla adekvatno da se tumači ni »Akumulacija kapitala« *Roze Luksemburg*, nego je jedan deo teoretičara iz

¹⁷ O Marksovim dinamičkim zakonima, posebno u poslednje vreme, opširno pišu P. Samjuelson i M. Morišima, u svojim poslednjim studijama.

tog opusa crpeo ono što potpomaže kritiku Marksa, a drugi je Rozi negirao poznavanje suštine imperijalizma itd. Isto tako su se jedni teoretičari naslanjaju isključivo na *Grosmanovu* »teoriju sloma« kapitalističkog društva i njegovu kritiku Rozinih dela, a drugi su opet, uprkos poznavanju istorijskog materijalizma, tvrdili da monopoli potpuno uništavaju konkurenciju (*Mandel*). Mnoga značajna istraživanja nisu mogla u toku celog jednog života biti okončana i završiti se uopštavanjem, npr., o tako značajnom problemu kao što je kretanje profitne stope u savremenom razvijenom kapitalizmu, jer nije uzimana u obzir celina Marksove analize. Da je recimo, *E. Varya* imao u vidu tokom celog života sve napred navedeno, a što je Marks otkrio, ne bi odustao od izračunavanja kretanja visine profitne stope, i njegova značajna analiza mogla bi danas biti prilog, u vidu empirijskih materijala, tokovima razvoja. To bi prekratilo i brojne diskusije u savremenosti o tome da li je Marksova teorija vrednosti samo »misaoni model« ili ima nekog značaja u stvarnosti.¹⁸

Marksov zakon koncentracije i centralizacije priznaju danas i oni teoretičari koji nisu marksisti. Njegova potvrda je danas očigledna u fenomenima koji su sastavni deo savremene prakse. Multinacionalne korporacije danas jesu jedan od najrazvijenijih oblika ispoljavanja onih zakonitosti o kojima je Marks govorio formulišući zakon koncentracije i centralizacije kapitala. Ne samo što nije reč o iščezavanju konkurencije, kao što su verovali Bernštajn, Kaucki i danas E. Mandel nego se konkurentaska borba zaoštrava do nevidenih razmera. Konkurencija i različiti oblici njenog ispoljavanja u savremenosti predmet su teorijskih razmatranja mnogih vrednih i značajnih studija koje ulaze u tokove savremene ekonomske analize. Bitno je da ona ne iščezava, da se ona javlja upravo kao nužna, kao jedan od faktora koji treba da pad profitne stope pretvori i danas samo u tendenciju i onaj ko pobedi u konkurentskoj borbi i pre drugih uvede novu tehnologiju, ekstra profitom naknađuje pad profitne stope do koga i danas, kao i u Marksovo vreme, ali u složenim uslovima, dolazi usled smanjenja udela živog rada, a povećanja udela sredstava za proizvodnju koja se nalaze na nivou bolje opremljenosti. Zbog toga i govorimo o *pozitivnom uticaju multinacionalnih korporacija* koje, između ostalog, razvijaju proizvodne snage i, taj razvoj je *conditio sine qua non* i njihovog opstanka i produženja trajanja sistema koji počiva na profitu.

Marks je pisao »Kapital« radi toga da radničkoj klasi objasni njen položaj, i to tako da ona postane svesna svoga značaja i položaja u društvu u kome stvara bogatstvo na kom to društvo počiva. Stoga smo mišljenja da savremene analize treba da procese koncentracije i centralizacije obuhvataju u celini, a ne samo kroz fragmentarne analize. Ukratko, mislimo da se istraživanja vrše metodom kojim se Marks služio. Jasno je da ovo podrazumeva i otkrivanje

¹⁸ S. Vigodskij danas tumači opširno pojave koncentracije i centralizacije, a P. Mattick Marksov opus shvata kao misaoni model.

svih protivrečnosti savremenog društva i njihovih uzroka, znači i ulaženje takođe u kompleksnu i heterogenu problematiku kao što su pojave i uzroci kriza, odnosno ulaženje u probleme koji razotkrivaju dalja kretanja savremenog društva. Svakako to ne može učiniti danas jedna jedina studija. Potreban je koordinirani napor brojnih istraživača. Čini nam se da je ovaj Simpozij jedan od mogućih početaka na tome planu. Nužni su dalji napori.

RADMILA BUĆAN, SVETLANA GAVRILOVIĆ, ALEKSANDAR PILIĆ,
MIRJANA RADOVIĆ, Faculty of Economics, Belgrade

THE LAW OF CONCENTRATION AND CENTRALIZATION OF CAPITAL IN
MARX'S WRITINGS, IN THE MARXIAN THEORY AND IN THE
CONTEMPORARY ECONOMIC LITERATURE

Summary

One of the most interesting and complex fields in the mechanism of the capitalist commodity production is the concentration and centralization of capital. In Marx's work it has been treated as tendency in the future development of capitalism. Thanks to Marx's visionary insights it constitutes a valuable theoretical groundwork for contemporary theorists of capitalism. Considering the whole complex of problems, Marx tried to find both cause and consequences, to determine factors and the complementary phenomena, without which it can hardly be viewed as a whole. He was dealing with the concentration and centralization of capital through their negation — the end of the capitalist society.

Independently of numerous heterogeneous points of view, from which Marx's law of concentration and centralization is interpreted to-day, Marx's discovery has been confirmed by the whole of the socio-economic development as well as by the contemporary practical life.

The essence of the author's exposition can be summarized if we say that it has to do with Marx's discovery of development paths both of the capitalist society and the capitalist commodity production from the very beginning throughout its later development. It is also concerned with the ways in which this society can be overcome. The paper surveys Marx's theory and its interpretation in the works of later Marxian writers up to the present day, whereby the emphasis is on distinguished features of Marx's or the Marxian method — on the Marxian dialectics. The theory and the method constitute a unity, a whole which highlights Marx's *dynamic law* of development of the capitalist mode of production during its mature phase in the frames of the contemporary world. Contradictions, their interaction and sequence in the frames of the contemporary capital-ratio have been examined through theoretical wri-

tings following after Marx, i.e. through the writings of Engels, Lenin, Rose Luxembourг and through their direct and indirect controversy with Kautsky and Bernstein etc. as well as through the writings of Baran, Sweezy, Mandel, Varga, Vigodskij and others. Consideration has also been given to the non-Marxian economic thought (Samuelson and Miroshima) which is concerned with this discovery of Marx's and with the development paths of the present capitalist society.

Радмила Бучан, Светлана Гаврилович, Александр Пилич, Миряна Радович

ЗАКОН КОНЦЕНТРАЦИИ И ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ КАПИТАЛА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАРКСА, МАРКСИСТСКОЙ ТЕОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ

Резюме

В настоящем труде авторы анализируют проблематику концентрации и централизации капитала как одну из наиболее комплексных областей в капиталистическом механизме товарного производства, а особенно в XX веке когда становится предметом многих исследований.

Концентрация капитала, связанная с техническим прогрессом, и централизация, связанная с капиталистической конкуренцией, были значительными формами создания крупных монополий и концентрации средств производства в руках малочисленных владельцев капитала. Они становятся мощным рычагом капиталистической аккумуляции, становящейся требованием капитализма, а кредитный механизм приводит к сплавлению банкового и промышленного капиталов, о чем пишут Хильфердинг и Ленин.

В эпохе классического капитализма капитал был направлен, в основном, к колониям и полуколониям, в то время как современное разделение труда привело к мультинационализации капитала и размещению капитала и в собственной стране и в других развитых капиталистических странах.

Авторы затем анализируют формы концентрации капитала и проблемы концентрации и централизации капитала в современных капиталистических странах, затем влияние научно-технической революции на концентрацию и централизацию капитала и другие значительные проблемы из этой области. Эти проблемы находят свое место и в трудах современных немарксистских писателей, как Кейнс, Шумпетер и Гальбрайт, Баран, Швеци и др.

В конце труда авторы подробно анализируют точки зрения Маркса в этой области и применяют их в анализе современных феноменов концентрации и централизации капитала, отмечая, что многие современные немарксистские писатели принимают эти положения, в отличие от, например, Бернштейна, Каутского и Мандела.

